

La creació de producte turístic d'experiència des del Patrimoni Cultural.

El cas del Centre d'Interpretació de l'Or del Segre - Balaguer.

Carme Alòs Trepat - Directora del Museu de la Noguera

1. EL SEGRE UN RIU AURÍFER. ARQUEOLOGIA I MEMÒRIA

El Segre és un riu aurífer. I possiblement els romans ja ho sabien i n'explotaven la seva extracció. Al segle I dC, l'escriptor romà Plini el Vell cità la riquesa d'aquest metall als Pirineus i Dió Cassi, historiador del segle II, explicà com després d'una revolta de la tribu ibèrica dels Ceretans, esdevinguda l'any 39 aC, el magistrat romà Domici Calví prengué com a botí l'or dels indígenes. A les Guillateres d'All (Isòvol) s'ha documentat una possible mina al·luvial d'or d'època romana, a prop de la qual es trobà en un enterrament una cadena d'or del s. II dC.¹

No tornarem a trobar més notícies escrites que vinculin l'or i el Segre fins ben entrada l'època andalusina, un moment en què molts dels cronistes i historiadors recolliren la notícia:

La Crònica del Moro Rasis, obra traduïda al castellà i al portuguès de l'autor andalusí Ahmad ibn Muhammad **al Razi** (887-955) ens diu que: "*Lérida yace sobre el río de Segre, e este río sale de la sierra de Segura... E este río entra en Ebro so un castillo que ha nombre Viqueça. E este da oro fino, lo que non dan otros rrios*".² En el *Llibre de Carreteres i de Regnes (Kitab al-Masalik wa'l-Mamalik)* escrit el 1068 per Abu 'Ubayd al-Bakri Hwa'Abd Allah Ibn 'Abd 'Aziz Ibn Muhammad **al-Bakri** l'autor ens diu que "*hi ha mineral d'or al riu de Lleida i se'n recull en abundància*".³ En aquells mateixos anys, el jurista cordovés Ibn Hazm publicà una fatwa o sentència en què s'explicitava que: "*... No existeix cap dirham lícit ni cap dinar bo, excepte l'or que s'extreu del riu de Lleida. L'or que queda en mans dels que l'extreuen, després que una part els és arravatada amb violència, és en efecte tan lícit i bo com el mateix riu, però no-*

més fins al moment en què s'encunyen els dirhems i es fonen els dinars, ja que llavors cauen en mans dels súbdits...".⁴ D'aquesta fatwa, se'n desprèn que el Segre estava explotat al segle XI i que l'estat intentava controlar l'extracció d'or del riu gravant amb impostos la feina dels buscadors que havien d'entregar part de l'or extret. Aquest or era utilitzat per a l'encunyació de moneda.

Més tard Mohammed Ibn Abu Bakr **al-Zuhri** de Granada (mitjan segle XII), en el seu *Llibre de Geografia (Kitab al-Ga'rafiyya)*, ens diu que "*(l'Ebre) neix a la Serra dels Ports i continua en direcció a Tudela. Després baixa fins Mequinensa, on rep al riu de Lleida (Wadi Larida). En aquest riu es troba or en abundància. No es troba or en l'Andalus sinó en aquest riu i en els altres dos que ja es citaran, si Déu vol, en el lloc que correspongui...*".⁵ Els altres dos rius aurífers que cita més endavant són el Tajo i la desembocadura del riu Darro. En una descripció anònima d'al-Andalus, escrita durant la segona meitat del segle XIV, es recorda que "*...La ciutat de Lleida és antiga i de remota fundació. Es troba al nord de Tarragona i al sud de Saragossa. La banya el riu Segre, que neix al país de Yilliqiya y en el que es troben palletes d'or...*"⁶ També l'historiador i cronista **al-Himyari** ens descriu que "*Larida (...) és una ciutat antiga que fou construïda sobre un riu que surt de la terra de Gillikiya, conegut per Shikar, aquell on es recullen partícules d'or pur. (...)*".⁷

Els cronistes andalusins tenien molt clara la potència aurífera del Segre i com hem vist la descrivien.

L'escassa rendibilitat de l'extracció d'or del riu, però, va provocar l'abandó d'aquest recurs econòmic.

De tota manera trobem referències que l'or del riu Segre arribà a esdevenir un record mític que trobem fosilitzat en algunes cançons de gesta occitanes del segle

1. J. MORERA, O. MERCADAL, O. OLESTI I C. CRESPO " El Castellot de Bolvir (Cerdanya) ocupacions ceretana, iberoromana i altmedieval", Tribuna d'Arqueologia 2009-2010, 295-329.

2. D. CATALÁN, M.S.DE ANDRÉS "Crònica del Moro Rasis" Ed. Gredos, 1975, p. 42.

3. D. BRAMON " De quan érem o no musulmans" Eumo editorial, 2000. p.85

4. M.BARCELÓ "El sol que salió por occidente" Publicacions de la Universitat de València 2010, p.208.

5. J.VALLVÉ "La división territorial de la España musulmana" CSIC, 1986. p.151

6. L. MOLINA "Una descripción anónima de al-Anadlus" CSIC, Instituto Miguel Asín, Madrid 1983, p.78

7. A.J. MARTÍN DUQUE, "Aragón y Navarra segun el Kitab ar-Rawd al -Mi'tar" ARGENSOLA, Revista de estudios Oscenses, 27. Huesca, 1956. p.252

XIII. A l' "Anseis de Catharge" per exemple es vincula directament l'or amb la ciutat de Balaguer: "N'i verroit estre ni pour l'or de Balesgués"⁸ o "Ne l'attendist pour l'or de Balesgues"⁹; a "La Mort" d'Aymeri de Narbonne es cita: "Ne fust si liéé qui li donast tot l'or de Balesguez".¹⁰ També se'n fa esment en la "Chanson d'Antioche".¹¹

Segles més tard Fra Anselm Turmeda en la seva autobiografia feia esment de la seva estada a Lleida com a estudiant i com allí havia constatat la presència d'or al riu. Turmeda ens dóna la clau també per entendre el perquè de l'abandó de l'explotació:

*"Mon pare era un ciutadà de Mallorca, no tenia altre fill que jo; i quan jo vaig complir els sis anys, em va enviar a un mestre sacerdot. Vaig llegir l'Evangeli gràcies a aquest sacerdot fins que en vaig aprendre de memòria més de la meitat, durant dos anys, i després vaig començar a aprendre la llengua pròpia de l'Evangeli i la ciència de la lògica, durant sis anys. Seguidament, vaig marxar de Mallorca a la ciutat de Lleida, en terra catalana, ciutat de la ciència per als cristians en aquell país, la qual té un gran riu que la travessa, on he vist or barrejat amb arena i, tanmateix, la gent considera que les despeses per a obtenir-lo no satisfan el seu benefici, i per això és deixat de banda."*¹²

A finals segle XVI, però, la població havia tornat al riu i l'explotava mitjançant la tècnica del mercuri. Ens en dóna referència el viatge Henrique Cook que explica com:

"El rio Segre, noble por sus arenas de oro, nasce en los montes Pireneos, no léxos de la villa de Puïçerdan, y viene siempre hácia mediodía: pasado que há por Balaguer y Lérida, ciudades, junto á Mesquinença, lugar del Conde de Aitona, juntado con Cinca, entra en el rio Ebro que lo embebe. Vi yo la manera como se saca el oro de la arena, la cual me pareció bien poner aquí para el curioso lector. Primeramente se pone una mesa larga cuyos dos piés se ponen en agua, y los otros dos en la ribera seca, de manera que la mesa esté como colgada. Debaxo se pone un paño grosero con cuatro clavos floxamente y en la mesa están cortadas unas rajas con cuchillo. Puesta desta manera la mesa, los que recogen este oro toman una escudilla y echan de la ribera arena dentro del paño y mesa, y con agua le pasan de tal suerte que la arena vuelve al rio. Si otra cosa se saca con la arena esto se queda en el paño ó rayas

*de la mesa: lo cual habiendo hecho muchas veces, quitan el paño y lo que han recogido ponen en un bariñon ó caldero y lo guardan hasta la noche. En haciendo esto pierden todo el dia: por la tarde, queriendo volver á casa, toman una bola de azogue y lo meten en el bariñon ó caldero y revuelven con la mano algún poco de tiempo. El azogue tiene esta naturaleza que dexa todos los otros metales y embebe tan solamente el oro, y evaporándolo después sobre unas brasas, parece el oro que han pescado del rio, que algunas veces vale veinte, otras diez ó más ó ménos reales. El azogue que se evapora se vuelve á recoger en una plancha de cobre con muy poco menoscabo dél."*¹³

Aquest és, però, el darrer text que coneixem que fa esment de l'or del Segre. Val a dir, però, que no sabem durant quan de temps es perllongà aquesta pràctica. Tot i que encara avui en dia es poden trobar dins el Segre a l'alçada de Balaguer, segons els geòlegs, restes de mercuri amalgamat amb or que es podrien correspondre amb el tipus de sistema extractiu descrit per Henrique Cook.

2. LA REDESCOBERTA DE L'OR DEL SEGRE

Fou a les darreries del passat segle XX quan a través dels estudiosos de la geologia es va recuperar la memòria de l'explotació aurífera del Segre. El professor Manel Viladevall de la Universitat de Barcelona va ser qui va proposar a l'Ajuntament de Balaguer la creació d'un centre de geologia a la ciutat per donar cobertura a les pràctiques que es feien amb els estudiants de la facultat i de passada promocionar el patrimoni geològic de l'entorn. En aquest marc es va demanar un projecte europeu FEDER per tal de rehabilitar l'edifici d'un antic molí fariner, el Molí de l'Esquerrà, situat al marge esquerre del riu Segre. Tot i que el projecte de rehabilitació no s'acabà, si que es construí un annex a l'antic edifici amb la infraestructura necessària per a la pràctica esportiva de la recerca d'or, encara que en aquell moment no es va posar en funcionament.

L'any 2013, després d'anys de paralització del projecte, l'Ajuntament de la ciutat decidí activar el centre i encomanà al Museu de la Noguera que el dotés de contingut amb l'elaboració d'un projecte museològic destinat al centre de recerca esportiva d'or.

8. J. ALTON "Anseis von Carthago" Gedruckt für den litterarishchen verein in Stuttgart. Tübingen, 1892, vers 7375,p.269.

9. J.ALTON , op.cit, vers 10679, pàg.385

10. J.COURAYE DU PARC "La mort d'Aymeri de Narbonne. Chanson de geste" París 1884. versos 290-291, p.12.

11. L.MONREAL i M. DE RIQUER. Els castells medievals de Catalunya. volum III, 1965, p.89.

12. A. Turmeda. "Autobiografia i atac als partidaris de la Creu" Trad. Mikel de Epalza i Ignasi Riera. Curial, 1978.

13. H.Cock. "Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia" Editores A. Morel-Fatio i A. Rodríguez Villa. Madrid, 1876, p.107-108.

Fou en aquest ordre de coses que l'equip d'investigadors i museòlegs del museu decidí proposar la integració del nou equipament en el discurs patrimonial de la ciutat i vincular l'explotació aurífera del Segre amb patrimoni medieval que constitueix l'eix vertebrador del projecte.

D'aquesta manera es proposà la producció d'una petita exposició al Centre de l'Or que fes un discurs històric sobre l'or i el Segre i posés especial èmfasi en l'època andalusina, moment de la història de Balaguer que singularitza la ciutat per la qualitat de les restes conservades d'aquest període, tant en el jaciment arqueològic del Pla d'Almatà, com en el Castell Formós o en el Centre Històric de Balaguer. Al mateix temps es reforçà el discurs de l'exposició permanent del Museu de la Noguera amb nous plafons que introduïen la importància de la recerca d'or al riu en aquella època i complementaven també la nova exposició del Centre de l'Or amb dades sobre la perduració en la memòria col·lectiva de la riquesa de Balaguer en el període andalusí, perpetuada en les cançons de gesta occitanes.

Així que finalment la primavera de 2013 obrí al públic el Centre d'Interpretació de l'Or del Segre, un equipament municipal vinculat directament al Museu de la Noguera com a extensió d'aquell.

Al centre, després de la visita a l'exposició explicativa, es pot realitzar una pràctica esportiva de recerca

d'or, a la sala anomenada dels safarejos. El visitant pot adquirir un saquet de 200 gr d'arena del riu Segre on se li garanteix la presència de 50 mg d'or. El personal encarregat del centre facilita al visitant l'àbac o batea i l'instrueix en les tècniques de recerca d'aquest metall. En acabar la pràctica el visitant s'endu un tub amb l'or que ha estat capaç de trobar.

3. LA CREACIÓ DE PRODUCTE TURÍSTIC I EL MUSEU DE LA NOGUERA

L'any 2014, el Museu de la Noguera va entrar en el projecte "El patrimoni emociona" del Servei de Museus

del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, de creació de productes turístics d'experiència a partir dels museus catalans. El producte que s'ha creat a partir d'aquest projecte porta per títol "L'Or del Segre. A la recerca del somni de Mariam". Mariam és el nom d'una dona balaguerina de l'edat Mitjana, que podia haver estat musulmana, jueva o cristiana, i que baixava cada dia al riu amb els seus fills per extreure el daurat metall de l'aigua. Possiblement l'explotació de l'or del riu era una activitat econòmica complementària de les famílies, que era duta a terme per les dones i els nens, com podem veure encara actualment en els rius sud-americans.

És tracta d'una proposta adreçada bàsicament al públic familiar i que combina, com veurem patrimoni, natura i gastronomia. La nostra proposta al turista va una mica més enllà de la recerca esportiva d'or, tant de moda a Amèrica del Nord i alguns països europeus. Proposem al visitant iniciar la seva experiència visitant el museu de la Noguera, el museu de 1001 nits, on se li explicarà el passat andalusí de Balaguer i el seu territori, una cultura que ha estat minimitzada per la historiografia oficial fins fa pocs anys, per ser considerada políticament incorrecta. El guia acompanya llavors els turistes a través del Centre Històric fins al Centre de l'Or, on es realitza una pràctica als safarejos de recerca d'or amb àbac. Seguidament es facilita al visitant la indumentària

i eines adequades per baixar al riu Segre per tal de realitzar la recerca in situ. El personal del Centre prepara també al costat del riu un tast d'oli, l'or líquid, de l'associació de molins d'oli de la Noguera, acompanyat d'un vi de la DO Costers del Segre. Un cop acabada la pràctica al Segre el visitant pot degustar un menú d'època andalusina reinterpretat (els gustos de l'edat mitjana serien complicats per al nostre paladar) en algun dels restaurants de la ciutat que s'han adherit al projecte. El Museu de la Noguera ha treballat amb els restauradors en la confecció dels diferents menús, que porten incorporat or comestible en algun dels plats. I com a opció final es pot fer una excursió a la tarda per la part alta de Balaguer, visitant el jaciment del Pla d'Almatà, el castell Formós, l'església de santa Maria o les muralles de la ciutat.

El projecte "El patrimoni emociona" del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya contempla també la creació de tres productes turístics més vinculats a museus catalans. Són els següents: "El camí de sant Jaume. Sabors medievals" del Museu de Lleida diocesà i comarcal; "Viatge als orígens de Pau Casals. Música i vi" del museu Casa Nadiua de Pau Casals i "El vi fa sang. Ofici i tradició" del Museu de la vida rural de l'Espluga de Francolí. Tots ells juntament amb "L'Or del Segre. El somni de Mariam" del Museu de la Noguera seran comercialitzats durant els propers mesos.

